

KÂTİP ÇELEBİ'NİN ESERLERİNDE MESLEĞİNİN İZLERİ TRACES OF VOCATIONAL IN KÂTİP ÇELEBİ'S WORKS

Ali APALI¹

Özet

XVII. yüzyıl başlarında yaşayan Kâtip Çelebi sadece içinde bulunduğu çağa değil günümüze kadar başta tarih ve coğrafya alanında olmak üzere birçok eseri ile Osmanlı ve dünya bilim dünyasında yerini almıştır. Osmanlı devletinin duraklama yaşadığı dönemde sadece dini ilimlerle değil aynı zamanda pozitif bilimlere de oldukça ilgi gösteren Çelebi'nin asıl mesleği kâtipliktir. Dolayısıyla günümüzdeki karşılığı ile muhasebeciliktir. Kâtip Çelebi muhasebecilik mesleğindeki bilgi birikimini uzun yıllar geçirdiği seferlerde kazanmıştır. Öyle ki Kâtip Çelebi birçok kendi emsalindeki kâtibin yer almadığı seferlere çok erken yaşlarda katılmış ve hayatının son yıllarına kadar seferler ile sürekli iç içe olmuştur.

Namı diğer Hacı Kalfa'nın kâtiplik mesleğinden gelen bilgi ve birikimi eserlerine yansırarak kendini göstermiştir. Yarım asır bile sürmeyen yaşamında yirmiden fazla eserinin önemli kısmında doğrudan ya da dolaylı yoldan etkilendiği aşikâr olan Kâtip Çelebi'nin günümüze ulaşan anlatılarında hangi konuda ne anlattığından öte nasıl anlattığına dikkat çekmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Ancak eserlerinden bir kısmının derli toplu olarak zaten günümüze ulaşmadığı Türk bilgininin bütün eserlerinin ele alınması bu çalışmanın kapsamını açacağı için daha ziyade coğrafya alanında kaleme alınmış olan, Kitab-ı Cihannüma ve maliye alanında kaleme alınmış olan Düstüru'l-amel li-ıslahi'l-halel isimli eserleri analiz edilmiştir. Bu iki eserden elde edilen sonuçlardan örnekler Kâtip Çelebi'nin kâtipliğinin, dolayısıyla muhasebeciliğinin eserlerine yansması olarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Tarihi, Kâtip Çelebi, Düstüru'l-amel li-ıslahi'l-halel, Kitab-ı Cihannüma.

Abstract

Kâtip Çelebi who lived in XVII. Century takes a place in Ottoman science and world science with his studies primarily about history and geography in his time and today. Kâtip Çelebi whose actual profession was clerk ship, was interested in not only religious science but also positive science during the recession period of Ottoman Empire. Today, clerk ship means accountancy. Kâtip Çelebi had gained knowledge of his accountancy profession in military expeditions he had participated in many years. He

¹ Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman A.B.D. aliapali@ardahan.edu.tr

had taken place in military expeditions in his early ages that his contemporar colleagues hadn't and till the last years of his life he had been constantly intert wined with military expeditions.

He showed himself by reflecting, knowledge and experiences from clerk ship profession of whom known as Hacı Kalfa, in his studies. Aim of this study is to draw attention to how he tells rather than what he tells about a subject in his narratives reaches today, Kâtip Çelebi whose life time even shorter than half of a century, influenced directly or indirectly in significant part of over twenty of his works appearantly. As not many works of Turkish scientist reaches today completely and examining all of his works would exceed the content of this study, two of his works one of which is Kitab-ı Cihannüma stands out as geography book and other one is stands out as finance book called Düstüru'l-amel li-ıslahi'l-halel will be analyzed. The samples derived from results will be revealed as the reflection clerk ship in other words accountancy of Kâtip Çelebi, to his studies.

Key Words: *History of Accounting, Kâtip Celebi, Düstüru'l-amel li-ıslahi'l-halel, Kitab-ı Cihannüma.*

1. GİRİŞ

Muhasebenin tarihçesi günümüzden yaklaşık beş bin yıl öncesine kadar uzanmaktadır. İlkçağda kayıt tutma düzeni, ortaçağda çift girişli defter tutma sistemi özellikleri ağır basan muhasebe; ekonomik, teknolojik ve hukuki çevre koşullarının etkisiyle gelişmiştir (Yücel, 1982: 217).

Toplumların gelişim süreçlerine göre hesabın olduğu bütün toplumlarda zamanla aritmetikle başlayan muhasebecilik faaliyetleri ilkçağ ve ortaçağ medeniyetlerine kadar sürekli ilerleyerek kendine özgü sistemlerle gelişmiştir. İlk Türk yazılı belgelere sahip olan Göktürklerden beri muhasebe işlemlerine ait olarak elde edilen muhasebe kanıtları İlhanlılar aracılığı ile Osmanlılara geçmiştir.

Osmanlılarda devletin hesap işlerinin kayıt düzeni ile ilgili ilk ciddi yasal düzenlemeler II. Mehmet (Fatih) dönemindedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü mali yapısı, Fatih Sultan Mehmet'ten sonra oluşmağa başlamıştır. İmparatorluk sınırları büyüdükçe idari örgütlenme sürekli değişim göstermiş, mali yapı da bu değişmelere uygun olarak gelişmiştir (Güvemli, 1995: 15-16). Yükselme döneminde genişlemenin etkisi ile gelişen Osmanlı maliye sistemi, devam eden yıllarda birçok değerli bilim adamı yetiştirmiştir. Bu dönemde yetişen bilim adamlarından biri de Hacı Halife (Kalfa) adıyla bilinen Kâtip Çelebi'dir.

Kâtip Çelebi'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin uzun sürecek durgunluk dönemine rastlamıştır. Yaşadığı dönemin özellikleri, Kâtip Çelebi'nin ilmî ve fikrî eserlerinde önemli yer tutmuştur (Leontıç, 2013: 2). Çelebi, çocukluk dönemlerinde tanıştığı kâtiplik mesleği sayesinde birçok sefere katılmış ve seferlerde birçok bilgi ve tecrübe sahibi olmuştur. Hayatının önemli bir kısmını geçirdiği bu seferler sonrasında yirmiden fazla eseri geride bırakmıştır. Hayatı boyunca büyük âlimlerden dersler almasının yanında eserlerinde günümüz muhasebeci mesleğinin karşılığı olarak kabul edilen kâtiplik mesleğinin etkisi büyük olmuştur. Kâtip Çelebi, gerek tarih kitaplarını gerek coğrafya ve gerekse diğer bilim dalları ile ilgili eserlerini mesleğinin kendisine vermiş olduğu sistemli ve analitik yeteneği

sayesinde ortaya koymuştur. Bundan dolayı kâtipliğinden gelen bilgi ve tecrübelerinin, eserlerindeki yansımalarının ortaya çıkartmak ve bunlara dikkat çekmek, bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Ancak bütün eserlerin analiz edilmesi bu çalışmanın kapsamını aşacağı için çalışma Kâtip Çelebi'nin sadece iki eseri (Kitab-ı Cihannüma ve Düstüru'l-amel li-islahi'l-halel) ile sınırlandırılmıştır.

1.1 Kâtip Çelebi'nin Muhasebeci Kimliği

Muhasebe hesap sözcüğünden türemiştir. Batı Avrupa dillerinde de aynı durum söz konusudur. Örneğin, Fransızca'da "Comptabilite", "Compte" sözcüğünden, İngilizce'de "Accounting", "Account" sözcüğünden türetilmiştir (Güvemli, 1995: 3). Eski zamanlarda muhasebe, defter tutmakla bir tutulmaktaydı (İsaac, 1941: 1). Defter tutmakla başlayan muhasebecilik mesleğinin, günümüz muhasebecilerinin üstlendiği bazı görevleri Osmanlı Devleti'nde kâtipler yerine getirmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde kâtipler, "katiban-ı ahkam-ı divan" ve "katiban-ı hazine-i amire" olarak ikiye ayrılmışlar, birinci gruptakiler reis-ülkütab nezaretinde nişancıya, ikinci gruptakiler ise defterdara bağlı olmuşlardır (İnalçık, 100-101: 1988 aktaran Akyılmaz, 1999: 44). Kâtip Çelebi uzun süre görev aldığı kâtiplik mesleğinde defterdara bağlı olarak ikinci grupta yer almıştır.

Kâtip Çelebi 1609 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hayatına ait orijinal bilgiler bizzat kaleme aldığı otobiyografilerine (*Süllemü'l-vüs. ül*, vr. 271a vd.; *Mizânü'l-hak*, s. 129 vd.) ve yeri geldikçe öteki eserlerine serpiştirdiği kısa notlara dayanmaktadır. Asıl adı Mustafa, babasının adı Abdullah'tır. Ulemâ arasında Kâtib Çelebi, Dîvân-ı Hümâyün mensupları arasında Hacı Halife diye tanınır. Babası Enderun'dan yetişerek silâhdarlıkla alâkalı bir görevle çırağ edilmiş, devrin âlim ve şeyhlerinin meclislerine katılarak ilme karşı büyük ilgi içinde olmuştur. Kâtib Çelebi beş yaşında iken babasının özel olarak tuttuğu İsâ Halife el-Kırmî'den ilk dinî bilgileri almış ve Kur'an'ı kısmen ezberlemiştir. Daha sonra İlyas Hoca'dan dil bilgisi, Böğrü Ahmed Çelebi adlı hattattan yazı dersleri almıştır (*Müstakimzâde, Tuhfe*, s. 98 aktaran Gökyay: 2010, 1).

On dört yaşına bastığında babasının yanında çalışmaya başlamıştır. Böylece, Kâtip Çelebi Divan Kalemlerinden Anadolu Muhasebesi Kalemine stajyer olmuş ve burada hesap kaidelerini, "erkam" ve "siyakat" yazısını da öğrenmiştir. (Leontiç, 2013: 2)

Siyakat, Osmanlı Devleti döneminde Maliye; Defterhane ve Vakıf teşkilatında kullanılmış resmi bir yazıdır. Osmanlı Devleti'nde siyakat yazısı ve rakamları; bilhassa mali idarenin muhtelif bürolarında kullanılmıştır (www.devletarsivleri.gov.tr).

Anadolu Muhasebesi kalemi Anadolu'da padişah ve vezirlere ait vakıfların hesaplarının kayıt edildiği, Anadolu ve Rumeli'deki beylerbeylerinin beratlarının tezkirelerinin (tumar tezkireleri) verildiği kalemdir. Anadolu'da Erzurum dışında kalan kalelere ödenen maaşların muhasebesi de burada tutulmaktaydı. Mukabele kalemi ise kapıkulu yaya ve atlı askerlerinin matbah-ı âmirenin, padişah ahırlarının maaş defterlerinin hazırlandığı ve ana defter ile karşılaştırılarak çıkacak ulufe miktarının tespit

edildiği büro idi (Bülbül,1999: 164). Babasının maaş bağlaması ile başladığı muhasebecilik mesleğindeki ilk eğitimlerini aldığı yıllar 1623 yılına rastlamıştır.

Anadolu Muhasebesine şâkird olarak intisab eden Kâtip Çelebi, henüz uzun süre geçmeden, neredeyse her Osmanlı Maliye kâtibinin tecrübe etmeksizin mesleki hayatına devam edemediği seferlere katılmaya başlamıştır. Kaynakların ifadesine göre, 1624-1625’de Abaza Paşa ayaklanmasını bastırmak üzere yapılan Tercan Seferi, Kâtip Çelebi’nin katıldığı ilk seferdir (Özvar, 2007:184). Bu seferde silahdar kaleminde bulunan Kâtip Çelebi profesyonelce ilk muhasebecilik faaliyetlerindeki yerini almıştır.

1625-1626 yıllarında Bağdat seferine iştirak etmiştir. Bu savaşın da tanığı olmuştur. Dokuz ay süren muhasarada kıtlık yüzünden düşman galebe edince geri dönerken büyük sıkıntılara düşer olmuştur. “Asker-i İslam’ın bu yolda çektiği meşakkati hiçbir tarihte çekmiş değil idi” sözleriyle bu ricatın ne derece feci geçtiğini anlatır. Musul’a ulaştıklarında (Ağustos-Eylül 1626) babasını kaybeder ve oradaki cami-i Kebir Mezarlığına defnedilir. Bir ay sonra da amcası Nusaybin’de vefat etmiştir. Kâtip Çelebi akrabalarından biriyle Diyarbakır’a gelmiş ve bir süre burada ikamet etmiştir. Babasının arkadaşlarından Mehmet Halife kendisini Süvari Mukabelesine tayin etmiştir (Öztürk, 2009: 24).

Bağdat seferi sonunda kaynaklar Kâtip Çelebi’nin daha kritik sayılabilecek bir maliye kadrosuna geçtiğini haber vermektedir. Kâtip Çelebi’nin yoklama ve maaşlarından mesul olan Süvari Mukabelesine geçtiğinde 17-18 yaşlarındaydı (Özvar, 2008: 184). Süvari mukabelesi, sipahi, silahtar ve dört bölüğe (sağ ve sol ulufeciler, sağ ve sol garipler) verilen mevaciplerle ilgilenirdi (Tabakoğlu, 1985: 412).

Kâtip Çelebi, 1627-1628’de Erzurum Muhasarasında bulunmuştur. Yetmiş gün süren neticesiz bir muhasaradan sonra Tokad’a göçüldüğü zaman yollarda korkunç meşakkatler çekmiştir. 1628-1629’da bir ara İstanbul’a gelerek Kadızadenin derslerine devam etmiştir. 1629-1630 yılında, Hüsrev Paşanın maiyyetinde Hemedan ve Bağdat seferlerine iştirak etmiştir. Bu sefer esnasında uğradıkları yahut da zapt ve işgal ettikleri Gülanber kalesi, Hasan-abad, Hemedan, Bistun gibi şehir ve menzilleri sonradan hem Cihannüma’da hem Fezleke’de anlatmıştır. Hamedan seferinden sonra 1630-1631 yılında, Hüsrev Paşa ordusuyla Bağdat’a indiği zaman, Çelebi de onunla beraberdi (Gökyay, 1991: 5)

Bağdat’ın 30 Eylül 1630’da başlayan bu muhasarası Fezleke’de, bütün ordunun metrise yakın gelip konması şeklinde umumi kaideye aykırı olarak verilen emir dolayısıyla, çaresiz herkesin çadırını kaldırıp metrisler ardında ordu kurulduğunu, herkesin çadırı önüne metris yapıp çukur kazdığını söyledikten sonra “kelek tulumlarını vuğup mukabele defterini, ardında açar otururduk ve kabir gibi çukur kazup gece içinde yaturduk” (Fezleke) diye birkaç canlı çizgiyle tasvir etmiştir. 1631’de tekrar İstanbul’a dönmüş ve yine Kadızadenin derslerine devam etmiştir. 1633-1634’de veziriazam Mehmet Paşa’nın serdarlığında, asker kışlamak üzere Haleb’e çekildiği zaman, Kâtip Çelebi Haleb’den Hicaz’a gitmiştir. 1634-1635’de IV. Sultan Murad ile Revan seferine katılmıştır (Gökyay, 1991: 6). Katip Çelebi, katipliği sayesinde dahil olduğu Revan seferinden elde etmiş olduğu bilgileri Cihannüma’da işlemiştir. Örneğin Van eyaletine ait Kotur adındaki liva’nın bilgilerini “Van’dan 2 merhale doğuda bir nahiyeye ve livadır. Bir vadide küçük kalesi vardır. Sultan Murad Han Revan dönüşünde burayı almak istemişse de bazı Kızılbaşların direnişi ile karşılaşmıştı (Çelebi: çev. Koyunoğlu, 2010: 505-506) şeklinde aktarmıştır.

Kâtip Çelebi'nin bir maliye bürokratu olarak mesleki hayatı Revan Seferi'nin sonuna dek seferlerle geçmiş savaşların bütün cilvelerini tatmış ve edindiği deneyim ve gözlemlerini ileride kaleme alacağı eserlere yansıtmıştır. Sözün gelişi Düstur'da reaya bahsinde Osmanlı köylerini, İran seferleri esnasında müşahede ettiği Safevi köyleriyle karşılaştırarak tasvir etmiştir (Özvar, 1998: 184).

Kâtip Çelebi on yıl süren seferlerden sonra kendisini ilme vermiştir. 1638'de kendisine kalan bir mirası (300.000 akçe) kitaba vermiş, evini tamir ettirmiş ve evlenmiştir. Gelecek on yılda farklı hocalardan ders almış, bilimsel araştırmalar yapmış, değerli eserler yazmış ve birçok öğrenciye ders vermiştir. Okumaya düşküncü; özellikle tarih, biyografi ve coğrafya eserlerini okumaktan zevk alırdı. Ufuklarını genişletmek için Türkçe, Arapça ve Latince yazılı eserleri okurdu. Latineden Türkçeye çeviriler de yapmıştır. (Leontiç, 2013: 2) 1645-1646 (1055 R.) yıllarına geldiğinde Mukabele Başhalifesi ile arası açılmış ve sonrasında görevinden istifa ederek görevinden ayrılmıştır. Üç yıl kadar münzevi hayatı devam etmiştir (Öztürk 2009: 25). 1657 yılında ise (48 yaşında) hayata veda etmiştir.

1.2. Kâtip Çelebi'nin Muhasebeci Kimliğinin Eserlerindeki İzleri

Osmanlı mali teşkilatı bünyesinde istihdam olunan personel, özellikle kâtipler, görev ve sorumluluk şuru içerisinde hareket etmek zorundaydılar. Kâtiplik mesleği için seçilen elemanlarda mesleğe yatkınlıklarının yanında güvenilirlik, dürüstlük, sır saklama gibi vasıflara haiz olmaları aranır ve mali teşkilatın ekseri yazışmalarında kullanılan ve adına siyakat denilen yazı türüne vukufiyetlerinin tam olması istenirdi (www.basbakanlikarsivleri.gov.tr). Osmanlı Devleti'nde anılan kâtiplik vasıfları, günümüz özellikleri ile ele alındığında ortaya çıkan bir muhasebecide olması gereken asgari özellikler siyakat yazısı dışında örtüşmektedir. Siyakatın yerine de günümüzde elektronik cihazlar vasıtasıyla kullanılan özellikli muhasebe programlarını koymak yerinde olacaktır.

Kâtip Çelebi'nin başarısı ve merakı açısından intisab ettiği kalemiye mesleği aslında ona çok elverişli bir ortam sağlamaktaydı. Osmanlı'da kalem mesleğinde yükselmek ve kariyer yapmak için yetenekli ve iyi yetişmiş olmak ilk şarttı. Osmanlı döneminde edebi sahada, idari ve siyasi alanlarda, tarihçilikte en güzel eserleri verenlerin önemli ölçüde kâtipler arasından çıktığı görülmektedir (İpşirli, 2007: 111).

Kâtip Çelebi'nin yaşadığı dönem, Osmanlı'nın fütuhat asırlarının nihayete erdiği, uzun sürecek durgunluk döneminin başladığı, çözülme ve bozulmanın görülmeye yüz tuttuğu bir zaman dilimine tekabül eder. Onun ilmi ve fikri serüveninde yaşadığı asrın bu bariz özellikleri önemli yer tutmaktadır (Öztürk, 2009: 24)

Çelebi, uzun süren kâtiplik mesleği sonrasında mental olarak içinde bulunduğu durumları çeşitli bilim dalları ile ilişkilendirerek birçok eseri geride bırakmıştır. Ancak eserlerini ortaya koyarken diğer bilim adamlarından farklı olarak muhasebeci kimliğinin etkisinde de kalmıştır. Örneğin, Cihannüma adlı eserinde Muş'tan bahsederken "Hukuk-ı divaniyesi, Hamdullah'ın sözüne göre, Cengizziyye sultanları zamanında 69.000 dinardı. Osmanlı sultanları zamanında ise Defter-i Hakani kayıtlarına göre 15.000

dinar kadardır” (Çelebi: çev. Koyunoğlu, 2010: 505) şeklinde bir açıklama getirmiştir. Dönemin bilgi akış sistemi göz önünde bulundurulursa, bahsi geçen bilginin kaynağına o dönemin muhasebe sistemi içinde yer almayan birisinin ulaşması çok da kolay değildir.

Kâtip Çelebi'nin Cihannüma ve Düstur'ul Amel isimli iki muhteşem eserine geçmeden önce bilim tarihinde oldukça önemli olan Keşfü'z Zünun adlı esrinden Çelebi'nin bilim anlayışına dikkat çekmek amacı ile bahsetmek yerinde ola

caktır. Kâtip Çelebi, Keşfü'z Zünun adlı muhteşem ansiklopedisinde şu hadise atıfta bulunur: “Bilgi avdır, yazı ise kayıt. Bilgilerinizi yazıyla kayda geçirin” Çelebi bu hadisi İslam uygarlığının ilk aşamalarında bilgilerin bilimlere dönüştürülmesi süreciyle ilgili olarak zikretmiştir. Fakat aynı değini sözlü kültürden yazılı kültüre kısa sürede geçmeyi başarmış büyük bir uygarlığa mensup olma bilinci taşımanın ifadesi olarak da yorumlanabilir (Kutluer, 2009: 190). Bunun yanında Keşfü'z Zünun adlı eserinde bu şekildeki bir hadisi ön plana çıkarmasının belki de en önemli unsurlarından birisinin 14 yaşında girmiş olduğu muhasebecilik mesleğinin esas unsurlarından olan, bilginin sürekli olarak kayıt altına alınma zorunluluğunun sonucunda ortaya çıkmış olmasıdır. Çelebi'nin kazanmış olduğu yazma alışkanlığı beraberinde onu bu tür anlayışların ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir.

Bilimsel metodoloji bakımından oldukça önemli adımlar atan Katip Çelebi, bu yönünü de sistematik muhasebe sürecinin uygulandığı mesleğine borçludur. Kâtip Çelebi eserinin başına yazdığı mukaddimede kitabı yazarken takip ettiği metodu şöyle anlatır: “Geçmiş âlimlerden kimi topladığı bilgiyi kitaplarda güzelce tasnif etmiş, kimisi ise yazılan kitapları tehzib ve tahrir etmiştir. Yalnız, onların yazdıkları kitaplara ait bilgiler bablar üzere tertib edilerek bir kitapta yazılmamıştır. Kitaplarının muhteviyatı (içeriği) hakkında bilgi verilmemiştir. Şüphesiz kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi vermek önemlidir. Zira ilimler, kitaplar çok, ömürler kısadır. Yazılan kitapların hepsini okumak mümkün değildir. Benim arzum bu kitapta şimdiye kadar yazılan kitaplar hakkında kısa bilgiler vermektir. Allah bu konuyu toplamak bu konuda icmalen (kısa) bilgiler vermek hususunda bana ilham verdi. İmkân kapılarını açtı. Kitapları mütalaam, tarih-tabakat kitaplarını okumam sırasında rastladığım kitaplar hakkındaki bilgileri topladım. Gençliğimde kitabın müsveddesini tamamladım. Sonra, bu konuda rastladığım bilgileri devamlı ilave ettim. Nihayet, eser temize çekilecek hale geldi. Tekrarlar, karışıklıklar olmasın diye malzemeyi alfabetik tertib ettim. Adı belli olan kitaplar, müellifleri, müelliflerin ölüm tarihleri, kitapların yazılış tarihleri ve muhteviyatları hakkındaki bilgileri maddelerdeki yerlerine yerleştirdim. Kitapların yazılış tarihleri ve muhteviyatları hakkındaki bilgileri maddelerdeki yerlerine yerleştirdim. Kitaplar hakkında büyük âlimlerden rivayet edilen bilgileri, lehte ve aleyhte olan görüşleri zikrettim. Şerhlerden ve haşiyelerden metne dair maddenin devamında bahsettim. Zira metin esas, ona biat şerh, haşiyeye, muhtasar vs. ona tabidir. Ondan hemen sonra zikredilmelidir” (Şeşen, 2007: 166). Sadece bu şekildeki bir yöntem bile Kâtip Çelebi'nin muhasebeciliğinin Küşfu'l Zünun'un oluşmasındaki etkisini ortaya koymuştur. Muhasebe sisteminde elde edilen sonuçlar, bilişsel olarak farkındalık sahibi olunması ile başlamaktadır. Farkındalığın başlamasını Çelebi, geçmiş âlimlerin topladığı bilgilerin

tasnifinin sağlandığından ancak bilgilerin bablar üzerine yazılarak tasnif edilmediğinden bahsetmektedir. Bu farkındalık onu bu şekilde bir çalışmayı yapmaya itmiştir. Bu durum uzun bir süre müsvedde şeklinde hazırlandıktan sonra yine bir muhasebeci mesleğinden kazanmış olduğu sistemli bir şekilde tekrarlardan kaçınmak, kitaplar ile ilgili elde edilebilecek azami bilgileri eserde yerine yerleştirmiştir. Keşfü-z Zunun 20 yıl kadar süren bir hazırlık ve titiz bir çaba gerektirmiş, 15.000'den fazla kitap, 10.000 kadar yazar ve 300'den fazla ilim dalı hakkında bilgi veren anıtsal bir ansiklopedidir. Matbaanın ve matbu eserlerin henüz söz konusu olmadığı şartlarda tek kişinin elinden çıkmış böyle bir ansiklopedinin ciddi bir organizasyonu gerektirdiği ortadadır (Kutluer, 2009: 195).

Kâtip Çelebi'nin kaleme aldığı eserlerin çoğu, bilimsel nitelikli olmanın ötesinde devrine tanıklık eden çalışmalardır (Karlığa, 2007: 207). Çelebi kendisinin yazmış olduğunu beyan ettiği risalede “matematik bilen bir müfti veya kadı ile matematikten haberi olmayan müfti ve kadının hükümleri arasındaki farkı konre misallerle anlatıyor ve bu ilimlerde müspet bilgiye dayanmanın zaruretini gösteriyor” demektedir (Ülken, 2001: 184). Bilime ve bilim içinde de matematik ilminin bu derece önemsenmesi onun yine muhasebeci kimliğine dayanmaktadır. Şöyle ki muhasebe tarihi açısından dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen İtalyan rahip Luca Paciola iyi bir matematikçi ve buna paralel olarak “Summa Aritmetica” isimli eseri de muhasebe-matematik kitabıdır.

2. DÜSTÜRÜ'L-AMEL Lİ-ISLAHİ'L-HALEL (BOZUKLUKLARIN DÜZELTİLMESİNDE TUTULACAK YOLLAR)

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıla, 1590'lı yıllardan itibaren başlayan bütçe açıklarıyla girmiştir. Önce Celali isyanları diğer yandan Safevilerle 1603'te yeniden başlayan ve 1639'a kadar devam savaş ve 1613 ile 1635 arasında, hazine için önemli gelir kaynağı olan Suriye'de vuku bulan Ma'noğlu Fahreddin ayaklanması ve Venediklilere karşı girişilen Girit muhasarası da, XVII. yüzyılın başlarında ve ortalarında Osmanlı Devleti için dikkat çekici mali baskılar doğuran önemli olaylar arasına girmiştir (Özvar, 2011: 184-185). Devletin içine düşmüş olduğu bu durum dönemin devlet ve bilim adamlarını çare aramaya itmiştir. Mali açıdan sıkıntının aşılması için çalışma yapan bilim adamlarından biri de Katip Çelebi'dir.

Kendi ifadesiyle “Hacı Halife”, yani Kâtip Çelebi, Divan çalışanı olarak bir ömür boyu elde ettiği kendi tecrübelerine ve bir bilgin olarak geçmişlerin tarihini incelemekle elde ettiği bilgilerle dayanarak “birkaç sayfa karalamak” ister (Orman, 2007: 42).

1653 (1063 R.) senesinde, devlet bütçesinde gelirin az olup masrafın çoğalması sebeplerini araştırmak ve gelecek yılın vergisini peşin almayı icabettiren bütçe açığını bir çare bulmak üzere toplanan divana, Kâtip Çelebi de iştirak etmiş, seferlerde ve hazarlarda tecrübe görmüş ve geçmişlerin tarihini okumuş bir kimse sıfatıyla bu mevzuda bir mukaddime üç fasıl ve bir netice olarak tertiplenmiş bir küçük eser meydana getirmiştir (Gökyay, 2001: 82-83). Bu eser “Düstürü'l-amel li-ıslahî'l-halel” yani içinde bulunduğu döneme ilişkin “Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar” ismini taşımaktadır.

Düstür'ul Amel, devlet gelirlerinin azalmasına, masrafın çoğalmasına, asker sayısının fazlalığına, reayanın durumunu ve bütçe açığını irdelemek amacıyla risaleyi bir muhasebeci davranışı ile kaleme almıştır. Şöyle ki Ona göre içinde bulunulan kötü gidişatın içinden çıkılmasına dair dikkat çektiği

konular: reayanın durumu, askerinin durumu ve hazinenin durumu olarak belirmiş ve bu konuların hepsinin temellendirdiği konu iktisadi boyut olmuştur.

Döneminde kaleme alınan diğer risalelere benzeyen eser, “kabil-i hitab” kimse olmasa da devlet adamlarının istifadesi için 1653’te (1063 R.) hazırlanmış bir rapordur. Şeyhülislam Hüsamzade Abdurrahman Efendi tarafından yazıldıktan üç yıl sonra Sultan IV. Mehmed’e sunulmuştur (Bostan, 2008: 27-28).

Kâtip Çelebi’nin Düsturu’l Amel’deki esas meselesi kendi zamanında artık iyice netleşmiş bulunan ve gelir-gider dengesizliği şeklinde formüle edilen Osmanlı maliyesindeki kronikleşmiş krizin teşhis ve tedavi edilmesidir. Çelebi mali krizin bir sonuç olduğunu ve onun tedavisi ve çarelerinin bulunabilmesi için sebeplerinin bulunması gerektiğini düşünür ve bu maksatla Kanuni Sultan Süleyman zamanından kendi zamanına kadarki Osmanlı tarihini sistematik bir analize tabi tutar (Orman, 2007: 47). Bu şekilde sistematik bir analizi yapabilmesi için Çelebi’nin elinde bazı verilerin bulunması gerektiği gibi bu verileri de nasıl elde edeceğini bilmesi gerekmektedir. Kazanmış olduğu yetenek sayesinde döneminde elde edilmesi oldukça zor olan bilgi ve belgeleri elde etmesini de bilmiştir. Kâtip Çelebi, durumu ortaya koyabilmek için belirli yılların icmal dökümlerini kullanmıştır.

Osmanlı maliyesinde her çeşit hesap hülasasına icmal denirdi. Fakat hazinenin yıllık gelir ve giderlerini gösteren icmalleri yaklaşık bir ifade ile bütçe olarak tanımlamak, her ne kadar çoğunlukla yılsonunda tutulan hesap özetleri olsalar da yanlış olmayacaktır (Tabakoğlu, 1985: 389). Kâtip Çelebi, Düstur’ul Amel isimli eserinde ilk olarak bütçelerin sıkıntılarının tespitine ilişkin padişahları ve bunların dönemlerini, asker sayıları ve bunların yıllık ücretlerinin icmalini ortaya koymuştur.

Tablo 1. 1562-1640 yıllarında Osmanlı Devleti’ndeki Askeri Harcamaların İcmali

Padişahlar	Dönem	Asker Sayısı	Yıllık Ücretler (Yük-Akçe)
Kanuni Sultan Süleyman	970 H (1562 M)	41.479	1.223
	974 H (1566 M)	48.316	1.264
Sultan III. Murat	997 H (1588-89 M)	64.425	1.782
	1004 H (1595 M)	81.870	2.512
(Sultan I. Ahmet)	1018 H (1609 M)	91.202	3.800
Sultan Mustafa (I.)		100.000 kadar	
Sultan Osman(II.)		100.000 kadar	
Sultan Murat (VI.)	1050 H (1640 M)	59.257	2.631

Kaynak: Kâtip Çelebi, (1652), Düsturu’l-amel li-islahi’l-halel, Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar, çev.

Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, 1982, Ankara.

Kâtip Çelebi bu bilgileri sebep sonuç ilişkisi içerisinde vererek durumun tablodaki ücret artışının, artış açısından kötü olmadığını şu şekilde açıklamıştır: “Yukarıda yazılanlarda da anlaşılacağı gibi, askeri, Sultan Süleyman zamanındaki sayıda tutmak mümkün değil, boşuna bir çabadır. Şimdi, bu zamanda, sipahi zümresini 20.000’den ve yeniçeri taifesini 30.000’den aşağı indirmeyip, diğer sınıflarda ona göre zararsız çokluğuna rıza göstermek gerekir. Askerin fazlalığından o kadar korkmaya da gerek yoktur. Maaş fazlalığını da, eski kanuna riayet ve uygun tedbir ile azaltıp, kayırmak mümkündür” (Çelebi, çev. Can, 1982: 29)

Devletlerin görevlerini yerine getirebilmeleri ve mensubu olduğu insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri maddi bir imkânı gerektirir. Devletler bu maddî imkânların büyük bir kısmını halktan topladığı vergilerle elde etmektedir. Devletler görevlerini yerini getirirken iki önemli işi de titizlikle gerçekleştirme mecburiyetindedirler. Bunlardan birincisi ihtiyaç duyulan paraların halktan toplanması işi, ikincisi ise toplanan paraların gerek görülen yerlere harcanması işidir. Bu işlerin sağlıklı, âdil ve hatasız yerine getirilebilmesi ancak düzenli bir kayıt tutma ile mümkündür (Gökgöz, 2010: 173-174). Tutulan bu kayıtlar, ilgili oldukları birimlere ait öngörü sahibi olunmasından, denetime kadar birçok konuda kullanılmaktadır. Kâtip çelebi de 1564 yılından 1650 yılına kadar farklı yılların gelir ve giderlerine ait verileri çalışmasında kullanmış ve bunu da bir muhasebeci algısı içinde ortaya koymuştur.

Tablo 2: 1564-1650 Yılları Osmanlı Hazinesinin Gelir-Gider İcmali.

Dönem	Gelir (Yük)	Gider (Yük)	Fark
972 H (1564 M)	1.830	1.896	- 66
1000 H (1591 M)	2.934	3.604	- 661
1006 H (1597 M)	3.000	9.000	- 6.000
IV. Murad Zamanı		6.000 yükten fazla	
1053 H. (1643 M)	3.618	5.500	- 1.882
1060 H. (1650 M)	5.329	6.872	- 1.543

Kaynak: Kâtip Çelebi, (1652), *Düsturu'l-amel li-islâhi'l-halel*, Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar, çev.

Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, 1982, Ankara

XVI. yüzyılın ikinci yarısından, XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar hazırlanan tablodaki açıklığın analiz sürecini Çelebi şu şekilde yapmıştır: “Giderin günden güne artmaya devam ettiği sabit oldu. Bundan sonra, gelirin artırılması ve giderin azaltılması yolunu bulup, bunu devam ettirmek zor iştir. (Bu durumun tespitinde yine Kâtip Çelebi'nin 27 yıllık muhasebe bilgi ve tecrübesine dayandırmak yanlış olmayacaktır.) Bunun imkân dâhilinde olmadığı tecrübe ile ehline malum olmuştur. Giderin azaltılması ve düşürülmesinde, son çare olarak, zorla iş yaptırma gücüne sahip bir kişinin işi ele alması gereklidir” (Çelebi: Can, 1982: 30).

Reaya devlet gelirlerinin başlıca kaynağı, asker ise devlet giderlerinin en önemli kalemi olarak Katip Çelebi'nin inceleme konusu olmuştur. Hazine ise, tartıştığı problem bakımından, gelir ve gider yönetiminin yapıldığı kurum olarak onun ilgi alanına girer (Orman, 2011: 50). Durumu muhasebesel verilerle ortaya koyan Kâtip Çelebi artık disiplinden başka bir yolun kalmadığını da son cümlesi ile ortaya koymuştur.

2.1. Kitab-ı Cihannüma

Kitab-ı Cihannüma, Kâtip Çelebi'nin coğrafyaya dair ünlü eseridir. Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliği taşır. Girit seferi dolayısıyla haritalara ve coğrafya kitaplarına merakı artan Kâtip Çelebi eserinin giriş kısmında, coğrafyanın insana faydalarını belirtir. Daha sonra eserin telif sebebini Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış coğrafya kitaplarının yetersiz olması, buna karşılık Batı'da bu ilme büyük önem verilmesi şeklinde açıklar (Yılmaz, 2011: 24). Takriben 1645-1655 yıllarında yazılmış olan bu eserin bir kısmı İstanbul'da ilk matbaa kurulduğu sıralarda (1732) zengin haritalar ve ilavelerle basılmıştır. Cihannüma, yazıldığı zamandan itibaren büyük bir alaka toplamıştır.

Gerek Türkiye gerek Avrupa kütüphanelerinde birçok el yazması nüshalarının bulunması buna delalet etmektedir. İbrahim Müteferrika'nın büyük bir ihtimam ile meydana getirdiği basma Cihannüma ise yerli ve yabancı birçok kimsenin bundan faydalanmasına imkân vermiş ve eserin meşhur olmasına sebep olmuştur (Selen, 2001: 121). Bir muhasebeci olarak Kâtip Çelebi'nin matematik ve hesaplama yeteneği oldukça gelişmiştir. Bunun en güzel örneklerini Cihannüma adlı eserinde bulmak mümkündür.

Kâtip Çelebi mesafeleri fersah, mil merhale, konak, mevzil, keruh, ay, gün ve saat olarak göstermiştir. Çoğu zaman ülke ya da şehir içindeki mesafeleri, bazen de incelediği ülkelerin güneyden kuzeye, doğudan batıya kaç mil olduğunu vermiştir (Öztürk, 2007: 134). Bunun yanında Kâtip Çelebi yine mesleğinin ona vermiş olduğu para birimi kullanımını iyi derecede yerine getirmiş ve bahsini geçirmiş olduğu örnekleri sadece tasvirsel bir şekilde anlatmamış, örneklerde iktisadi birimleri kullanmayı özen göstermiştir. Şöyle ki, Maverannehir bölgesinin tanımlamasında “Geçmişte buhara haracı 11 yük 89.200 dirhem, Fergana haracı 28.000 dirhem, Uşuşene haracı 5.000 dirhem, Şaş haracı 60 yük bakıra benzer olan dirhem-i mesise, Amül haracı 293.400 dirhem, Keş haracı 111 yük 500 dirhem, Farab haracı 55.000 dirhem, Tirmiz mahsülü (vergesi) 2.000 ve Hücend 10.000 dirhem idi” (Çelebi: çev. Koyunoğlu,2010: 451)

Kâtip Çelebi mesleğinin ona vermiş olduğu kayıt görevinin etkisinde kalarak Mısır Valisi'nin defter kaydını esas alarak bir anlatıyı şu şekilde aktarmıştır: “Mısır valisi Vezir İbrahim Paşa zamanında tutulan defter kaydına göre 1672 (1082 R.) yılında Mısır'dan Haremeyn-i Şerifeyn'e giden surre ve hububatın bedelinin 376 kese 24.922 paraya ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde Mekke eşrafının tayinatı hazine tarafından ve Haremeyn Evkafı'nın artan gelirlerinden 38 kese 5.300 para olarak belirlenmiştir. Mekke şerifine 3.000 altın, Hammude şerifine 1.000 altın, Seyyid Ahmed'e 1.000 altın, Seyyid İbn Süleyman'a 1.000 altın, Hububat olarak, Mekke şerifine 1.000 erdeb buğday, 500 erdeb pirinç ve 500 erdeb hububat verilmiştir. Bu şeriflerin her birine 3.000 erdeb buğday, 100 erdeb pirinç, 200 erdeb hububat; Mekke kadısına ceraye (hububat, yiyecek tahsisatı) 10.188 para, Medine kadısına ceraye 11.600 para, Haremeyn-i Şerifeyn'e Mısır tarafından sonra 190 kese ve 19.318 para verilmiştir. Devlette bayındırlık işlerinin çoğalmasıyla birlikte bu rakamlar da öncekilere oranla iki kat arttı. Yavaş yavaş öyle bir hale geldi ki, her sene Mekke halkına 3.000 ve Medine halkına 2.000 erdeb hububat verilmesi kararlaştırıldı” (Çelebi, çev.: Koyunoğlu, 2010: 600). Yine Çelebi bu anlatıda hem ekonomik göstergelerden faydalanmış hem de artışların ne şekilde olacağından bahsetmiştir.

Seferler daha çok askeri hareketlerdir. Bu seferler doğrultusunda çeşitli işler padişahlar ya da yetkilendirilmiş kişiler tarafından yerine getirilse de sefer dökümlerinin dolayısıyla bilançolarının yapılması zamanın kâtipleri ve diğer görevlilerin işi idi. Bu sebepten hayatının önemli bir kısmında ordu seferlerine katılan Kâtip Çelebi, Cihannüma'da bahsetmiş olduğu başka bir anlatıda da askerlerin dökümlerini yine kimliğinin gerektirdiği özenle vermiştir. “Şam askerleri, Şam kulu, 2.000 nefer hisar muhafızı ve 400 nefer “cebeciyan”dır. Bunlardan başka 990 kılıç (nefer) vardır. 128'i zeamet ve 868'i tezkereli ve tezkeresiz timardır. Kanun üzere cebelüler ile 2.600 asker olur. Eyalet-i Trablus Şam, 614 kılıçtır. 63'ü zeamet, 571'i tezkereli ve tezkeresiz timardır. Cebelülerle beraber 1.400 asker olur. Haleb Eyaleti, 903 kılıçtır. 104'ü zeamet, 799'u timardır. Kanun üzere cebelülerle 2.500 asker olur. Maraş

eyaleti, 2.169 kılıçtır. 98'i zeamet, geri kalanı tezkereli ve tezkeresiz tımandır. Kanun üzere cebelüler ile tamamı 5.500 asker olur. Velhasıl Şam, Trablus, Haleb ve Maraş'ın toplam asker sayısı 12.000'dir. Ama şu anda yüzde biri bile kalmadı (Çelebi, çev.: Koyunoğlu, 2010: 690). Başka bir kısımda Karaman eyaletini anlatırken yine "Karaman Eyaleti'nin dahildeki kısmını yedi sancak itibar etmişlerdir. Konya, paşa sancağıdır. Diğer 6 sancak ise Aksaray, Akşehir, Beyşehir, Kırşehir, Kayseri ve Niğdedir. Hazine defterdarı, defterdar kethüdası ve tımar defterdarı vardır. Aksaray mirlivası hassı 305.000, Akşehir 190.500, Beyşehir 290.000, Kırşehir 267.500, Kayseri 250.000, Niğde 350.000 akçedir. Bu eyalet 620 kılıçtır. 116 zeamet, gerisi tezkereli ve tezkeresiz tımandır. Ümera, züema ve tımar erbabı kanun üzere cebelüler ile 4.600 miktarı asker olur" (Çelebi, çev.: Koyunoğlu, 2010: 695-696) şeklinde bahsetmiş ve hem mali durumu hem de askeri durumu hakkında bilgiler vermiştir.

Cihannüma'da ele alınan başka bir konu ise, hazineye gelir sağlayan kaynakların aktarımıdır. Yine geçmişinden gelen birikimle Osmanlı Maliye'sine dikkat çeken Kâtip Çelebi, gelirleri iki farklı bölümlenme ile önce hasları sonrasında ise zeametleri aktarmıştır: "Anadolu Hasları şu şekildedir: Saruhan 40.000 akçe, Aydın 613.465 akçe, Karahisar-ı Sahib 240.299 akçe, Ankara 264.380 akçe, Hüdavendigar 618.079 akçe, Bolu 300.122 akçe, Kastamonu 500.000 akçe, Menteşe 400.800 akçe, Teke 328.000 akçe, Hamid 204.000 akçe, Çankırı 258.081 akçe, Karesi 300.000 akçe ve Sultanönü 250.000 akçe'dir" (Çelebi, çev.: Koyunoğlu, 2010: 711-714). Buna benzer başka bir örnekte yine Kâtip Çelebi, "Anadolu kethüdasının zeameti 100.912 akçe, Anadolu defterdarının zeameti 90.596 akçe, Aydın, Saruhan, Menteşe, Karesi, Bursa, Biga, Kocaeli, Sultanönü müsellemlerinin zeameti 50.200 akçedir. Netice itibarıyla, Anadolu Eyaleti 7.311 kılıç ve 195 zeamettir. Diğer kısmı ise tezkereli ve tezkeresiz tımandır. 9.700 nefer cebelisi olur. Ümera (sancakbeyi vs. üst yönetici) zaimler ve tımar sahiplerinin kanunun öngördüğü üzere cebelü sayısı 17.000'dir. Anadolu'daki piyade ve müsellemlerin hepsi sefere katılırlar. Zikrolunan bu piyade ve müsellemlerin beyleri, nöbeti geleni sefere gönderir. Bunlar top çekme, yol açma ve zahire getirme hizmeti görürler. Müsellemler ocağının çiftlikleri olup, bu çiftliklerden elde edilen ürünlerin öşür ve diğer vergisini o yıl sefer nöbeti olan yaya ve müsellemler alır ve sefer hizmetine katılırdı" (Çelebi çev.: Koyunoğlu, 2010: 714).

Kâtip Çelebi muhasebeci kimliğini ölçü birimlerini kullanırken de göstermiştir. Bu durum onun yeryüzü eserlerinin aktarılmasında işine yarımış ve gözlemsel varlığında etkili olmuştur. Örneğin "Mescid-i Aksa'nın uzunluğu 784, genişliği 455 zira'dır. 684 tane sütunu vardır. Sahra'nın de 30 sütunu bulunmaktadır. Kubbe-i Sahra kurşun, üzeri ise altın suyuna batırılmış bakır ile kaplıdır. Mescid-i Aksa'nın çatısında 4.000 tahta ve taş vardır. Sahra'nın ebadı 33x27 zira'dır. Sahra'nın (kayanın) altında olan mağaraya 60 insan sığar. Mescid-i Aksa'da 1.500, Kubbetü's-Sahra'da 464 kandil yakılır. Bu kandillerin yakılması için aylık 100 kışt yağ tayin edilmiştir. Her sene Mısır'dan Mescid-i Aksa hizmetine 200 görevli bakardı" (Çelebi, çev.: Koyunoğlu, 2010: 650).

Çelebi'nin iyi bir hesaplamacı olması onun astronomi alanında da çalışmalar yapmasına neden olmuştur. Yine Cihannüma'da bir adanın anlatımını şu şekilde aktarmıştır: "Kalamyani (Calamians) Adası, 153 derece boylam, 11 derece enlemde, uzunlamasına bir adadır. Çin'deki Kampanya'dan doğuya

doğru 50 milden fazla mesafededir. Bura ile sahil arasında üçgen şeklinde geniş bir adacık yer alır. Uzunluğu 90 Cermenya mili ve kaidesi 30 mildir” (Çelebi, çev.: Koyunoğlu, 2010: 206).

Kâtip Çelebi Hazine'nin parasının nasıl elde edildiğine dair Kastamonu Livasına ait bir anlatısını şu şekilde aktarmıştır: “Cevher külçe olup yerinde kalır. Saf olmayan karışık haline “kara bakır” denilir. Bu kara bakır, zemberek denilen ateş ocaklarında 24 saat büyük körükler ile eritilerek saflaştırılır. Her zemberekte cevherin en kalitelisinden olmak şartıyla 10 batman bakır elde edilir. Bundan sonra 3'er bin batman halinde devlete ait büyük özel bir fırına naklonulur. Burada eritilip saflaştırıldıktan sonra yaş söğüt sopalarla (dallarıyla) karıştırılarak tekrar fırında yakılıp tam olarak saf hale getirilir. 1.000 batmanı hakk-ı nar, yani ateş hakkı, 1.000 batmanı miri için hesaplandıktan sonra geri kalanı madenin ortaklarına bırakılır. Bu bakır madenin yıllık mukataası her bir batmanı 9 vukıyye (9*1,282, 11,5 kg.) olan 10.000 batman bakırdır. 3.000 batmanı harç ve masraflar için ayrıldıktan sonra gerisi hazineye teslim olunur. Halen mirisi (hazineye teslim olunacak miktar) 4.000 batmana indirilmiştir” (Çelebi: çev. Koyunoğlu, 2010: 537). Çelebi, anlatıyı sıradan bir şekilde aktarmamış ve bunu bir tarihçi, coğrafyacı ve en önemlisi de muhasebeci titizliği ile aktarmıştır. Burada dikkat çeken noktaların başında bakır madeninden elde edilen üründen maliyet, ortaklar ve hazineye gidecek olan tutarlara ait bilgiler ayrıntısı ile verilmiştir. Bu anlatı aslında sadece maliyet, gelir anlatısı değil aynı zamanda Osmanlı hazinesinin piyasaya sürmüş olduğu bakırın nasıl elde edildiğine de işaret etmiştir.

3. SONUÇ

XVII. yüzyıl bilim dünyasında iz bırakan Kâtip Çelebi, başta tarih ve coğrafya olmak üzere birçok bilim dalı ile ilgilenmiş ve birçok eseri Osmanlı tarihi literatürüne kazandırmıştır. Günümüze kadar birçok araştırmaya konu olan Kâtip Çelebi'nin gözardı edilen yönü aslında muhasebeci kimliğidir. Küçük yaşlarda babasının vasıtası ile tanıştığı kâtiplik mesleğinde yeteneğini ortaya koymuş ve uzunca bir zaman bu alanda yani muhasebe mesleğinde görev almıştır. Erken yaşlarda başladığı kâtiplik mesleği nedeniyle Osmanlı'nın doğu seferlerine katılmış ve bu seferleri ona birçok bilgi ve tecrübe kazanmıştır.

Kâtip Çelebi'nin kâtipliği muhasebede çalışmasından, çelebi unvanı da ordunun seferlerine muhasebeci olarak katılmasından gelmektedir (Güvemli, 1998: 436). Büyük Türk bilim adamlarından olan muhasebeci Kâtip Çelebi'yi kimse keyfiyette yıllarca seferlere katılmasına sağlamamıştır. Aksine onda bulunan üstün hesapsal zekâsı ve yeteneği, onun bu seferlerde görev almasına neden olmuştur. Öyle ki bu zekâ ve yetenek, merak, araştırmacı kimliği sayesinde tarih, coğrafya, maliye ve diğer bilim dallarıyla ilgili eserler bırakmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu eserlerde yıllarca içiçe olduğu ve yıllarca geçimini sağlamış olduğu mesleğinin izleri doğrudan ya da dolaylı olarak görülmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada Kâtip Çelebi'nin Kitab-ı Cihannüma ve Düstur'ul Amel adlı iki eseri incelemeye alınmış ve bunlarda tespit edilen örneklerle dikkat çekilmiştir.

4. KAYNAKÇA

- Akyılmaz, Gül (1999), “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet Reaya İlişkileri”, *Yeni Türkiye*, Cilt.4, (40-54).
- Bülbül Yaşar (1999), “Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi”, *Divan*, Sayı.1, (151-182).
- Çelebi, Kâtip (1648), *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar* (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan) Haz. İdris Bostan (2008), Ankara.
- Çelebi, Kâtip (1648) *Cihannüma*, çev. Hüsnü Koyunoğlu, vd. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010, İstanbul.
- Çelebi, Kâtip (1652), *Düsturu'l-amel li-ıslahi'l-halel, Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar*, çev. Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, 1982, Ankara.
- Gökgöz, Ahmet (2010), “Tarihsel Perspektifte Muhasebenin Doğuşunu ve Gelişimini Etkileyen Etkenler” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.1, (167-177).
- Gökyay, Orhan Şaik (1991), *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Gökyay, Orhan Şaik (2010) “Katib Çelebi ve Düstur’ul Amel” *İş Ahlakı Dergisi*, Cilt.3, Sayı.6, (109-123).
- Güvemli, Oktay (1995), *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi 1. Cilt*, Avcıol Basım-Yayım, İstanbul.
- Güvemli, Oktay (1998), *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi 2. Cilt*, Avcıol Basım-Yayım, İstanbul.
- İnalcık, Halil (1988), *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, London.
- İsaac Alfred, (1941), *Muhasebe Nazariyesi*, Tercüme: Rifat Yenel, Güven Basımevi, İstanbul.
- İpşirli, Mehmet (2007), “Osmanlı’da Oksidentalizmin (Garbıyatçılık) Öncüsü Olarak Kâtip Çelebi”, Editör: Said Öztürk, *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, Cemre Matbaası, İstanbul.
- Karlığa, Bekir (2007), “Kâtip Çelebi ve Osmanlı Düşüncesinin Duraklama Nedenleri” Editör: Said Öztürk, *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, Cemre Matbaası, İstanbul.
- Kutluer, İbrahim (2000), “Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü’z-Zünun’un Mukaddimesinde “el-ilm” Kavramı, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.18, (79-99).
- Kutluer, İbrahim (2009), “Keşfü’z-Zunun: Klasik Bilim Geleneğimizin Atlası” Editörler: Bekir Kalığa ve Mustafa Kaçar, *Doğumunun 400. Yıl Dönümleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Fersa Matbaacılık, Ankara.
- Leontic, Marija (2013), “Batı Dünyasına Pencere Açan Kâtip Çelebi’nin Makedonya İçin Önemi ve Değeri” *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, Sayı.18, (183-192).

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü “Osmanlı Belgelerinde Siyakat Yazısı”
<http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/018-siyakat.pdf>
(18.09.2014).

Orman, Sabri (2007), “Kâtip Çelebi’de Sosyo-Ekonomik Düşünce” Editör: Said Öztürk, *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, Cemre Matbaası, İstanbul.

Öztürk Said (2007), “Kâtip Çelebi’nin Memleket Tasvirleri” Editör: Said Öztürk, *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, Cemre Matbaası, İstanbul.

Öztürk, Said (2009), “Kâtip Çelebi’nin Hayatı ve Eserleri” Editörler: Bekir Kalığa ve Mustafa Kaçar, *Doğumunun 400. Yıl Dönümleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Fersa Matbaacılık, Ankara.

Özvar, Erol (2008) “Kâtip Çelebi’nin Düsturu’l-Amel İsimli Risalesinde Devlet Maliyesine Dair Gözlemleri” Ed.: Said Öztürk, *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, Cemre Matbaası, İstanbul.

Selen Hamit, Sait (2001) “Cihannüma”, *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Şeşen, Ramazan (2007), “Kâtip Çelebi’nin Keşfü’l Zünun Adlı Eserinde Takip ettiği Metod”, Ed.: Said Öztürk, *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, Cemre Matbaası, İstanbul.

Tabakoğlu, Ahmet (1985), “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Bütçeleri” *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt.41, Sayı. 1-4, (389-414).

Ülken, Hilmi, Ziya (2001), “Kâtip Çelebi ve Fikir Hayatımız”, *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Yılmaz, Mehmet (2011), *Katip Çelebi Bibliyografyası*, İstanbul Büyükşehir Kültür A.Ş. Yayınları, Pres Basım Yayıncılık Organizasyon Tic. Ltd. Şti., İstanbul.

Yücel, Göksel (1982), Muhasebenin Çağlar Boyunca Gelişimi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı 1, (217-227).